

موانع یادگیری درس عربی در دوره متوسط

از دیدگاه دانش آموزان و دبیران

سیده زهرا حقدوست راد*

مقدمه

شواهد نشان می‌دهد که با وجود اینکه دانش‌آموزان به مدت شش یا هفت سال زبان عربی را فرا می‌گیرند، کمتر فارغ‌التحصیل دبیرستان می‌تواند با اکتفا به اندوخته‌هایش در مدرسه، قادر به فهم مضامین متعالی قرآن و احادیث باشد. یکی از دلایل عمده این نقیصه، این است که دانش‌آموز، حجم زیادی از قواعد صرفی و نحوی و لغات را همان‌گونه که معلم به او القا کرده است، طوطی‌وار حفظ می‌کند و بعد از فراغت از امتحان، حافظه خویشت را از سنگینی بار آنها رها می‌کند و در نتیجه، جز سایه‌ای از آن آموخته‌ها در ذهن وی نمی‌ماند. به نظر می‌رسد یکی از تدابیر مناسب برای حل این معضل، ایجاد تحول اساسی در روش‌های تدریس سنتی و نحوه ارزشیابی، از یک سو، و ایجاد انگیزه و اشتیاق آمیخته با احساس تعهد در قبال آموزش زبان عربی، از سوی دیگر باشد. تحقق این دو مهم مشروط به روی آوردن معلمان پژوهنده و جوانان پژوهشگر به بررسی مشکلات و موانع موجود بر سر راه تحقق اهداف آموزش زبان عربی و کاربرد نتایج آن در آموزش بهتر و مناسب‌تر این زبان است.

آنچه اهمیت دارد، ایجاد گرایش به یادگیری‌های عربی در افراد است. این امر در مدرسه از سه طریق امکان پذیر است:

نخست، شفاف‌سازی اهداف مربوط به آموزش زبان و درس

چکیده

این پژوهش به منظور بررسی «موانع یادگیری درس عربی در دوره متوسطه از دیدگاه دانش‌آموزان و دبیران» صورت گرفته است. جامعه آماری پژوهش را دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه منطقه چهار تهران به تعداد ۱۲۰۰۰ نفر تشکیل می‌دهند. تعداد دانش‌آموزان، با استفاده از جدول مورگان، ۳۸۰ نفر و تعداد دبیران زن، ۸۸ نفر تخمین زده شد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، پرسشنامه‌ای دارای ۳۹ سؤال ۵ گزینه‌ای بود که پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها، نتایج زیر به دست آمد:

پیشرفت دانش‌آموزان در یادگیری درس عربی، به عنوان متغیر وابسته، با متغیرهای مستقل دیگری چون علاقه دانش‌آموزان به این درس، شرایط خانوادگی آنها، رشته تحصیلی معلمان، ارتباطات عاطفی آنها با دانش‌آموزان، عملکردشان در تدریس درس عربی، بهره‌گیری آنها از امکانات آموزشی، موقعیت جغرافیایی مدرسه، برنامه‌ریزی مدرسه و محتوای کتاب‌های عربی رابطه دارد.

واژه‌های کلیدی: آموزش زبان، یادگیری، زبان عربی، کتاب

درسی

شواهد نشان می‌دهد که با وجود اینکه دانش‌آموزان به مدت شش یا هفت سال زبان عربی را فرا می‌گیرند، کمتر فارغ‌التحصیل دبیرستان می‌تواند با اکتفا به اندوخته‌هایش در مدرسه، قادر به فهم مضامین متعالی قرآن و احادیث باشد. یکی از دلایل عمده این نقیصه، این است که دانش‌آموز، حجم زیادی از قواعد صرفی و نحوی و لغات را همان‌گونه که معلم به او القا کرده است، طوطی‌وار حفظ می‌کند و بعد از فراغت از امتحان، حافظه خویشتن را از سنگینی بار آنها رها می‌کند و در نتیجه، جز سایه‌ای از آن آموخته‌ها در ذهن وی نمی‌ماند

مطالعه فرضی دلایلی که حدس زده می‌شود موجب ضعف یادگیری دانش‌آموزان باشد، و محک‌زدن این زمینه‌ها می‌تواند ابعاد پنهان مشکل و ضعف یادگیری را آشکار کند.

ملاحظات نظری پژوهش

تعریف مفهومی متغیر مستقل یادگیری

«یادگیری، کسب اطلاعات و اندیشه‌های تازه، عادت‌های مختلف، مهارت‌های متنوع و راه‌حل‌های گوناگون حل کردن مسئله است. یادگیری، فرآیند ایجاد تغییر نسبتاً پایدار در رفتار یا توان رفتاری است که به آن حاصل تجربه گفته می‌شود و نمی‌توان آن را به حالت‌های موقتی نسبت داد. هدف تحصیل، یادگیری مطلبی است که در نهادهای رسمی آموزش و پرورش بر شاگردان عرضه می‌شود» (شریعتمداری، ۱۳۸۲: ۷۵).

تعریف مفهومی متغیرهای مستقل و تعیین رابطه آنها با متغیر وابسته

۱. آموزش

«فراگیری تخصص‌ها، مهارت‌ها، شناخت و آگاهی است که فرد را جهت پذیرش سمت جدید و یا انجام وظایف مختلف در مقطع زمانی خاص که از پیش تعیین شده است، آماده و تجهیز می‌نماید. به تعبیری دیگر، آموزش، کوششی است که توسط سازمان‌ها برای تغییر رفتار افراد از طریق فرآیند یادگیری و به خاطر افزایش اثربخشی آنها صورت می‌گیرد» (صمدآقایی، ۱۳۸۳: ۱۰).

آمیختگی آموزش معلم با شیوه‌های نو و ابتکاری، در افزایش یادگیری درس عربی نزد دانش‌آموزان تأثیری بسزا دارد. بنابراین لازم است برای جذاب‌تر شدن درس عربی و علاقه دانش‌آموز به این درس، آموزش معلمان از تنوع بیشتری برخوردار باشد. تلاش سازمان‌های آموزشی نیز برای افزایش یادگیری و اثربخشی در درس عربی تأثیر مطلوب‌تری خواهد گذاشت.

عربی برای معلمان و دانش‌آموزان.

دوم، تغییر نگرش توأمان معلمان و دانش‌آموزان به زبان و درس عربی.

سوم، فراهم آوردن امکانات لازم در فضای آموزش مربوط به درس عربی.

شفاف‌سازی اهداف - در مقایسه با دو طریق دیگر - به ویژه کمک مؤثری برای گسترش افق ذهنی افراد، ایجاد بینش و فرزاندگی و کمال نقش در آنها، اجتناب از یکسویه شدن آموزش و اتکای آن بر حفظ و یادگیری چند کتاب محدود و در نتیجه، پرورش انسان‌های چندبُعدی است؛ انسان‌هایی که در جامعه متحول نوین، قادر به ایفای نقش سازنده‌اند و در حل مسائل و مشکلات اجتماعی، فعال و اثرگذارند. امروزه برخی فرآیند آموزشی را بدون بهره‌گیری از مجموعه کتاب‌های مناسب و فراخور دانش‌آموزان و ساده و روان از حیث یادگیری، کامل نمی‌دانند؛ زیرا برآنند که بهره‌مندی از منابع غیردرسی، موجب رهاسازی دانش‌آموزان از تنگناهای مربوط به کتاب‌های درسی، گسترش آموخته‌های آنها و معنابخشی به دانش کلی و آگاهی عمومی آنان می‌شود. بهره‌گیری از کتاب‌های مفید عربی و سایر منابع کتابخانه‌ای مناسب، به مثابه ابزار و مصالح یادگیری صحیح این درس، علاوه بر دانش‌آموز، معلم را نیز راهنمایی می‌کند که چگونه انتخاب کند، چگونه بخواند و چگونه در کوراه‌های باریک و ناشناخته راه خود را بیابد. البته داوری نهایی با خود اوست؛ ولی این داوری مبتنی بر راه و روشی است که فراگرفته است. ایجاد علاقه‌مندی به درس عربی، بخشی از برنامه مؤسسات آموزشی است که در هر سن باید مطابق با اقتضائات و احتیاجات همان سن، درباره آن به طور مداوم و طبق برنامه‌های معین، به اتخاذ تدابیر مناسب پرداخت.

بیان مسئله

دانش‌آموزان مدرسه برای فراگیری بعضی از دروس، از خود ضعف نشان می‌دهند. این ضعف ممکن است از خودشان، محیط مدرسه یا مدیران، کتاب‌ها یا سایر عوامل باشد. بنابراین یکی از ضعف‌ها می‌تواند به محتوای دروس، از جمله به درس عربی مربوط شود. ممکن است دانش‌آموز در درس عربی توانایی یادگیری را نداشته باشد و معلم نیز تخصصی در درس عربی نداشته و در بیان، ارائه یا نحوه تدریس، فاقد مطلوبیت لازم باشد؛ یا ممکن است محتوای کتاب عربی، اعم از ترجمه، قواعد و لغات، در حد یادگیری و فراخور دانش‌آموز نباشد. بنابراین، تحت تأثیر عوامل متعدد، رغبت یادگیری دانش‌آموزان به درس عربی کم شده و نمرات درخشانی در درس حاصل نمی‌شود و باید چرایی ضعف دانش‌آموزان در یادگیری درس عربی را بررسی نمود. تصور می‌شود یکی از دلایل ضعف دانش‌آموزان در درس عربی، نبود پژوهش‌های علمی و روشمند برای پی بردن به مکانیسم‌هایی است که می‌تواند روند یادگیری را تسریع و تصحیح کند. (Georgetown university, ۱۹۸۳)

۲. علاقه (رغبت)

به نظر گیج (Gage) و برلینر (Berliner)، انگیزه و علاقه را می‌توان به عنوان عوامل نیرودهنده، هدایت‌کننده و نگه‌دارنده رفتار تعریف کرد. انگیزه و علاقه، گرایش به عمل کردن به طریقی خاص است. اگر دانش‌آموزان و دانشجویان ... به درس بی‌علاقه باشند (دارای انگیزه‌ای در سطح پایین باشند)، به توضیحات معلم توجه نخواهند کرد، تکالیف خود را با جدیت انجام نخواهند داد و بالاخره پیشرفت چندانی نصیب آنها نخواهد شد؛ [در حالی که] اگر ... به مطلب درسی علاقه‌مند باشند (دارای انگیزه‌ای در سطح بالا باشند)، هم به توضیحات معلم با دقت گوش خواهند داد، هم تکالیف را با جدیت انجام [خواهند داد] و هم به دنبال اطلاعات بیشتری در زمینه مطلب درسی خواهند رفت و پیشرفت زیادی نصیب آنان خواهد شد (سیف، ۱۳۸۲: ۳۴۸).

۳. شرایط خانوادگی

«در نظریه برون فن برنر، روابط بین خانواده و مدرسه، یک نظام میانی مهم تلقی می‌شود. اولین مؤسسه‌ای که فرد را با زندگی اجتماعی آشنا می‌سازد، خانواده است. در خانواده، کودک متوجه مؤسسات اجتماعی می‌شود. با اینکه مطالعه در مدرسه، کودک را به طور علمی و منظم با مؤسسات اجتماعی و نقش آنها در زندگی یک جامعه آشنا می‌سازد، تأثیر تمایلات مذهبی خانواده، افکار و عقاید اجتماعی افراد خانواده، ایدئال‌های آنها، نظر آنها درباره احزاب سیاسی و ارتباط آنها با مؤسسات مختلف و دلبستگی و علاقه کودکان، انکارناشدنی است. کودک در اثر تماس با والدین و مشاهده رفتار آنها در زمینه‌های مختلف زندگی، متوجه راه زندگی و فلسفه اجتماعی جامعه می‌گردد» (شریعتمداری، ۱۳۸۲: ۲۰۹). مطالب دشواری که یادگیری آنها چندان به نظر آسان نمی‌آید، در صورت برقراری شرایط مطلوب در خانواده و بهره‌مندی آن از آرامش نسبی، سهل و ساده خواهد شد.

۴. ارتباط عاطفی

«از جمله وظایف مهم مربوط به رشد در دوره کودکی، ارتباط فرد با دیگران است. قبل از اینکه کودک بتواند سخن بگوید یا معانی کلمات را بفهمد، در پی تماس با مادر یا پرستار طرز ارتباط با دیگران را می‌آموزد. جو عاطفی خانواده یا به عبارت دیگر، رابطه افراد خانواده با هم در ماه‌های اول زندگی، بر رفتار کودک و ارتباط او با دیگران اثر می‌گذارد. نظر کودک به والدین در قضاوت او درباره سایر بزرگسالان تأثیر دارد (همان: ۱۲۳). «ارتباطات اجتماعی، به خصوص بین معلم و شاگرد، موجب به دست آوردن اطلاعات مورد نیاز برای زندگی و نیز یادگیری مسائل جدید است و باعث به‌وجود آمدن مسائل و نکات تازه و وسیع‌تر شدن افق دید دانش‌آموزان خواهد شد و از این طریق به آگاهی‌های جدید دست می‌یابند» (کریس، ۱۳۸۳: ۲۵).

۵. امکانات آموزشی

«امکانات آموزشی، شامل کتاب‌های خارج از کتاب‌های درسی و جزوه‌هایی ساده و آسان برای یادگیری بهتر، کتابخانه‌ها، کارگاه‌هایی برای پخش نوارهای آموزش عربی و نمایش فیلم‌های عربی و فضاهایی برای یادگیری آسان‌تر و شیواتر از طریق بحث کردن، کنفرانس دادن، گزارش نوشتن، یادداشت برداشتن و تمرین کردن است. به طور کلی، امکانات آموزشی را می‌توان شامل موارد سخت‌افزاری، نظیر ساختمان‌های مدارس، و نرم‌افزاری، همچون برنامه‌های کمک آموزشی دانست. موارد سخت‌افزاری در واقع همان جنبه‌های کمی، مانند کلاس‌های درس و غیره‌اند. موارد نرم‌افزاری نیز همان جنبه‌های کیفی‌اند؛ از جمله فضا و نور کافی برای اهداف آموزشی و فعالیت‌های جنبی علاوه بر فعالیت درسی، نظیر راهروها، آبدارخانه، زمین‌های بازی، نمازخانه و غیره.... و استحکام ساختمان در برابر وزش باد و ریزش باران و برف» (فرد دانش، ۱۳۷۲: ۱۵۲).

۶. محتوای کتاب عربی

ساختار درس عربی به گونه‌ای است که از فعل و اسم و حرف شروع می‌شود و در نهایت به انواع کاربرد آنها در ساختارهای مختلف می‌انجامد. نکته اصلی، مداومت و ایجاد ارتباط عمودی بین هریک از ساختارها و برقراری هماهنگی افقی آنها با یکدیگر است، که این هم نیاز به برنامه‌ریزی درسی دارد. همچنین به نظر می‌رسد محتوای کتاب نیز در یادگیری دروس، به خصوص درسی مثل عربی، نقشی مؤثر داشته باشد تا با زبانی شیوا و جذاب و متنوع مطالب را آموزش دهند و دانش‌آموزان نیز به راحتی به هدف مورد نظر برسند. علاوه بر این، لازم است بر اساس دوره‌های سنی، از راهنمایی یا دوره متوسطه، اصولی در نظر گرفته شود که طبق آن، یادگیری از آسان به سمت پیچیده حرکت کند.

۷. عملکرد معلم

«اما تفاوت رفتار با عملکرد در آن است که رفتار به هرگونه عمل شخص گفته می‌شود، در حالی که عملکرد به نتیجه عمل

امروزه برخی فرآیند آموزشی را بدون بهره‌گیری از مجموعه کتاب‌های مناسب و فراخور دانش‌آموزان و ساده و روان از حیث یادگیری، کامل نمی‌دانند؛ زیرا بر آنند که بهره‌مندی از منابع غیردرسی، موجب رهاسازی دانش‌آموزان از تنگنایهای مربوط به کتاب‌های درسی، گسترش آموخته‌های آنها و معنابخشی به دانش کلی و آگاهی عمومی آنان می‌شود

فرآیند آموزشی بدون بهره‌گیری از منابع غیردرسی

بهره‌گیری از کتاب‌های مفید عربی و سایر منابع کتابخانه‌ای مناسب، به مثابه ابزار و مصالح یادگیری صحیح این درس، علاوه بر دانش آموز، معلم را نیز راهنمایی می‌کند که چگونه انتخاب کند، چگونه بخواند و چگونه در کور راه‌های باریک و ناشناخته راه خود را بیابد. البته داوری نهایی با خود اوست

فرد اشاره می‌کند که در ارزشیابی از میزان یادگیری او مورد استفاده قرار می‌گیرد.

گیج و برلایر معتقدند برای کسب اطلاع از میزان یادگیری فرد، به رفتار قابل مشاهده، یا به اصطلاح دقیق‌تر، به عملکرد او مراجعه می‌کنیم. ما با مشاهده تغییرات حاصل در عملکرد شخص، استنباط می‌کنیم که در او یادگیری اتفاق افتاده است. برای مثال، عملیاتی را که یک دانش‌آموز برای حل کردن مسئله‌ای بر روی کاغذ یا تابلوی کلاس درس انجام می‌دهد و معلم بر اساس آن به یادگیری موضوع درسی از سوی آن دانش‌آموز اطمینان حاصل می‌کند، عملکرد حل مسئله دانش‌آموز می‌نامند. عملکرد فرد ممکن است شاخص نسبتاً درستی از یادگیری او باشد یا این که نتواند آن را به خوبی نشان دهد» (سیف، ۱۳۸۲: ۲۰۱).

با توجه به آنچه گفته شد، کاری که دانش‌آموز برای حل مسئله یا ترجمه بخشی از عربی یا یادگیری صرف و نحو انجام می‌دهد، نشان‌دهنده عملکرد اوست؛ چنان که توفیق وی به انجام درست این امور، عملکرد مثبت او را مشخص می‌کند.

۸. برنامه‌ریزی معلم

«برنامه‌ریزی یعنی نقشه کشیدن برای نیل به مقصد؛ برای دستیابی به خواسته‌ها. برنامه‌ریزی، تفکر قبل از عمل است؛ دورنماسازی است؛ مداخله مستقیم در جریان امور برای هدایت نیروهای ملی در جهت نیل به هدف است؛ طرح تدابیری است که به احسن وجه یا مناسب‌ترین صورت، از منابع موجود (یا ممکن‌الوجود) به جهت نیل به هدف‌های مطلوب استفاده کند. برنامه‌ریزی، راهی است برای هدایت حساب‌شده فعالیت انسان به سوی منظور مشخص» (فیوضات، ۱۳۸۳: ۱۶).

در فرآیند آموزش و یادگیری، برنامه‌ریزی راهی است که مراحل مختلف رسیدن به هدف را به صورت عینی نمایش می‌دهد و موانع و مشکلات موجود را به خوبی ترسیم می‌کند. یادگیری عمیق و صحیح نیازمند برنامه‌ریزی منظم و پایبندی به مطابقت عمل با برنامه طراحی شده است. در واقع، می‌توان

گفت به این ترتیب، برنامه‌ریزی حتی روند یادگیری را سرعت می‌بخشد.

سؤالات اساسی پژوهش

۱. آیا بین علاقه دانش‌آموزان به درس عربی با پیشرفت آنان در این درس رابطه وجود دارد؟
۲. آیا بین رشته تحصیلی معلم با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۳. آیا بین ارتباطات عاطفی معلم عربی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۴. آیا بین عملکرد معلم در تدریس عربی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۵. آیا بین استفاده معلم از امکانات آموزشی در پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۶. آیا موقعیت جغرافیایی مدرسه با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۷. آیا بین برنامه‌ریزی مدرسه با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۸. آیا بین شرایط خانوادگی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟
۹. آیا بین محتوای کتاب‌های عربی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

بحث و نتیجه‌گیری

اگر یکی از بهترین اهداف آموزش، آشنایی افراد با چگونگی ارضای نیازهای عاطفی و روانی و فیزیکی و جسمانی باشد، می‌توان امیدوار بود که آموزش صحیح بتواند شناخت ما را از میزان توانمندی‌های دانش‌آموزان افزایش دهد و به ما کمک کند تا راه به فعلیت درآمدن توانایی‌های بالقوه آنها را بهتر و دقیق‌تر شناسایی کنیم. با این ملاحظه، می‌توان برای آموزش هر موضوعی، از جمله درس عربی - که موضوع مقاله حاضر است - اهدافی تعیین کرد. برای مثال، در آموزش زبان عربی به دانش‌آموزان دوره متوسطه، شامل صرف و نحو، قرائت و ترجمه متون عربی، به اهدافی چون تعمیق ادراک افراد درباره مطالبی اشاره کرد که به زبان عربی از مسائل اعتقادی، اخلاقی، دینی و مذهبی سخن می‌گویند. بدون شک در این هدف، صرف آشنایی با لغات و جملات، اصول و قواعد، معانی و صنایع و آرایه‌های کلامی مدنظر نیست؛ بلکه این همه در خدمت هدف مهم‌تری قرار دارد که همانا کاربرد دانش آموخته‌شده در گزینش راه صحیح‌تر و انسانی‌تر و در عین حال، علمی‌تر و خردمندانه‌تر برای زندگی است. به ویژه با عنایت به اینکه بنیادی‌ترین کتاب زندگی‌ساز انسان - یعنی قرآن - به زبان فارسی موجود است که می‌توان از آن بهره‌مند شد، شکی نیست که همچنان بسیاری از ظرایف و دقایق و نکات در این کتاب وجود دارد که شکار آنها و ادراک عمیقشان برای کسانی که تسلط بیشتری به زبان عربی دارند، امکان‌پذیر است.

این مقاله همچنین در کنار پرداختن به اهداف آموزش، اهداف آموزش زبان عربی و اهداف تحقیق درباره این موضوع، به بررسی متغیرهای نه‌گانه‌ای اهتمام ورزیده است که هر یک به‌رغم پرسش‌هایی که متغیرها را پشتیبانی کرده‌اند، نقشی بسزا و تعیین‌کننده در درک و فهم بهتر مطالب آموزش داده‌شده دارند. نتایج حاصل از آزمون این متغیرها به‌خوبی نشان می‌دهد که یادگیری زبان عربی و آموزش این درس در دوره متوسطه چنانچه با متغیرهای مورد نظر همراه شود، موجب تسهیل و بعضاً تسریع فرآیند یادگیری خواهد شد و بسا که در برخی از موقعیت‌ها و درباره برخی از دانش‌آموزان، اثر ترمیم‌کنندگی و تعدیل‌کنندگی موانع و محدودیت‌های یادگیری را نیز در پی داشته باشد. آنچه از یافته‌های پژوهشی‌ای است که مقاله حاضر معطوف به آن است، وجود رابطه میان متغیرهای مستقل: علاقه دانش‌آموز، رشته تحصیلی معلمان، ارتباط عاطفی معلمان با دانش‌آموزان، عملکرد معلمان، بهره‌گیری معلمان از امکانات آموزشی، موقعیت جغرافیایی مدرسه، برنامه‌ریزی مدرسه، شرایط خانوادگی، محتوای کتاب‌های عربی، از یک‌سو، و پیشرفت دانش‌آموزان در یادگیری درس عربی از سوی دیگر، و در نتیجه، تأثیر مثبت متغیرهای مستقل مذکور بر تسهیل یادگیری زبان عربی است (ر. ک: جداول مربوط به معناداری این رابطه در قسمت ضمیمه). البته شکی نیست که برای رسیدن به نتایج متقن‌تر، نیاز به گسترش هم‌زمان سطح جامعه آماری تحقیق، معرفی متغیرهای اثرگذار دیگر و کنترل متغیرهای مزاحم، کاربست روش‌های متنوع‌تر تحقیق و شاید مهم‌تر از همه موارد گفته‌شده، مطالعه تطبیقی میزان یادگیری درس عربی در دو موقعیت متفاوت آموزش و تعیین گروه‌های آزمون و گواه است. به نظر می‌رسد انجام تحقیقاتی از این دست، بتواند به تدریس و آموزش بهتر دروس در مدارس یاری رساند.

ضمیمه

جدول ۱. توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش‌آموزان درباره سؤال ۱؛ آیا بین علاقه دانش‌آموزان به درس عربی با پیشرفت آنان در این درس رابطه وجود دارد؟

توزیع گزینه	دانش‌آموزان	
	درصد فراوانی	دبیران درصد فراوانی
خیلی کم	۱	۴/۶
کم	۸/۷	۱۸/۲
متوسط	۲۵/۷	۳۸/۶
زیاد	۴۵	۲۵
خیلی زیاد	۱۹/۵	۱۳/۷

با توجه به جدول توزیع فراوانی، اگر جمع گزینه‌های حد زیاد را یکجا مورد توجه قرار دهیم معلوم می‌شود که علاقه در یادگیری درس عربی تأثیر زیادی دارد و نظر معلمان ۴۵ درصد و نظرات دانش‌آموزان ۲۵ درصد است. ۶/۴ درصد نظر دبیران در

این مورد بیشتر بوده است.

جدول ۲. توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش‌آموزان درباره سؤال ۲؛ آیا بین رشته تحصیلی معلمان با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع گزینه	دانش‌آموزان	
	درصد فراوانی	دبیران درصد فراوانی
خیلی کم	۳/۸	۱/۱
کم	۵/۳	۴/۵
متوسط	۲۱	۱۱/۳
زیاد	۲۳/۹	۴۴/۳
خیلی زیاد	۴۶/۱	۳۸/۷

با توجه به جدول شماره ۲، معلوم می‌شود که ۴۶/۱ درصد دبیران در مجموع گزینه‌های خیلی زیاد و زیاد، اظهار داشتند که رشته تحصیلی معلم در یادگیری درس عربی تأثیر دارد و نظر دانش‌آموزان نیز در این باره ۴۴/۳ درصد بوده است.

جدول ۳. توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش‌آموزان درباره سؤال ۳؛ آیا بین ارتباطات عاطفی معلمان عربی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع گزینه	دانش‌آموزان	
	درصد فراوانی	دبیران درصد فراوانی
خیلی کم	۵/۲	۲/۲
کم	۱۲/۳	۲/۲
متوسط	۲۱	۲۲/۷
زیاد	۳۴/۵	۴۴/۳
خیلی زیاد	۲۶/۸	۲۸/۴

با توجه به جدول توزیع فراوانی، معلوم می‌شود که ۴۴/۳ درصد دبیران در مجموع گزینه‌های خیلی زیاد و زیاد، اظهار داشتند که ارتباطات عاطفی معلمان در یادگیری درس عربی تأثیر دارد و نظر دانش‌آموزان نیز در این باره ۳۴/۵ درصد است.

جدول ۴. توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش‌آموزان درباره سؤال ۴؛ آیا بین عملکرد معلمان در تدریس عربی با پیشرفت درس عربی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع گزینه	دانش‌آموزان	
	درصد فراوانی	دبیران درصد فراوانی
خیلی کم	۲/۷	۴/۵
کم	۱۳/۵	۱۲/۵
متوسط	۲۴/۵	۳۱/۹
زیاد	۴۱/۱	۳۴
خیلی زیاد	۱۸/۵	۱۷

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می‌شود که در گزینه‌های زیاد اظهار داشتند که عملکرد معلمان در تدریس عربی برای یادگیری درس عربی تأثیر دارد و نظرات دانش‌آموزان ۴۱/۱ درصد و نظرات معلمان

درباره سؤال ۸: آیا بین شرایط خانوادگی با پیشرفت درس عربی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع	دانش آموزان	
	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۶/۸	۵/۷
کم	۳۷/۹	۲۶/۱
متوسط	۳۷/۱	۳۲/۹
زیاد	۱۵/۲	۲۶/۲
خیلی زیاد	۲/۹	۹/۱

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می شود که ۳۹/۷ درصد از دانش آموزان در گزینه کم و ۳۲/۹ درصد دبیران در گزینه متوسط اظهار داشتند که شرایط خانوادگی در یادگیری درس عربی چندان تأثیری ندارد و در نظراتشان تفاوت قابل توجهی وجود ندارد.

جدول ۹: توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش آموزان درباره سؤال ۹: آیا بین محتوای کتاب های عربی با پیشرفت درس عربی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع	دانش آموزان	
	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۳/۲	۵/۷
کم	۱۰	۱۵/۹
متوسط	۱۵	۴۳/۱
زیاد	۲۰	۲۸/۴
خیلی زیاد	۱۴/۴	۶/۸

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می شود که ۲۰ درصد از دانش آموزان در گزینه زیاد و ۴۳/۱ درصد از معلمان در گزینه متوسط اظهار داشتند که تا حدودی محتوای کتاب های عربی در یادگیری درس عربی تأثیر دارد.

با توجه به جدول ۱۰ خی دو معلوم می شود که بین نظرات دانش آموزان و دبیران تفاوت معنی داری وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪، علاقه در یادگیری درس عربی اثرگذار است. پایین بودن علاقه در C محاسبه شده یکی از موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه بعد)

■ ■ ■

با توجه به جدول ۱۱ معلوم می شود که بین نظرات دانش آموزان و دبیران تفاوت معنی داری وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪ رشته تحصیلی معلمان در یادگیری، درس عربی دانش آموزان اثرگذار است. C محاسبه شده از C_{max} (بیشینه) کمتر است. بنابراین، پایین بودن رشته تحصیلی معلم در ارتباط با درس عربی یکی از بیشترین موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه بعد)

■ ■ ■

با توجه به جدول ۱۲ معلوم می شود که بین نظرات دانش آموزان و دبیران تفاوت معنی داری وجود دارد و با سطح

۳۴ درصد است که ۷/۱ درصد نظرات معلمان در این مورد کمتر است. جدول ۵: توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش آموزان درباره سؤال ۵: آیا بین استفاده معلمان از امکانات آموزشی با پیشرفت درس عربی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع	دانش آموزان	
	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۱	۲/۳
کم	۶/۳	۲۰/۵
متوسط	۲۷/۳	۴۳/۲
زیاد	۴۹/۸	۲۵
خیلی زیاد	۱۵/۵	۹/۱

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می شود که ۴۹/۸ درصد دانش آموزان در گزینه زیاد اظهار داشتند که استفاده معلمان از امکانات آموزشی، در یادگیری درس عربی تأثیر دارد و ۴۳/۲ درصد معلمان در گزینه تقریباً زیاد چنین اظهار داشتند. ۶/۶ درصد نظر معلمان کمتر است.

جدول ۶: توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش آموزان درباره سؤال ۶: آیا بین موقعیت جغرافیایی مدرسه با پیشرفت درس عربی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع	دانش آموزان	
	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۵/۳	۷/۹
کم	۱۴	۱۲/۵
متوسط	۳۶/۸	۱۹/۲
زیاد	۳۲	۳۸/۶
خیلی زیاد	۱۱/۹	۲۱/۶

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می شود که ۳۸/۶ درصد دبیران در گزینه زیاد اظهار داشتند که موقعیت جغرافیایی در یادگیری درس عربی تأثیر دارد و ۳۶/۸ درصد دانش آموزان نیز در گزینه چنین اظهار داشتند.

جدول ۷: توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش آموزان درباره سؤال ۷: آیا بین برنامه ریزی مدرسه با پیشرفت درس عربی دانش آموزان رابطه وجود دارد؟

توزیع	دانش آموزان	
	درصد فراوانی	درصد فراوانی
خیلی کم	۰/۸	۲/۲
کم	۹/۵	۱۲/۵
متوسط	۳۲/۷	۴۰/۹
زیاد	۴۷/۳	۳۰/۶
خیلی زیاد	۹/۸	۱۳/۷

با توجه به جدول توزیع فراوانی معلوم می شود که در گزینه های زیاد ۴۷/۳ درصد از معلمان و ۴۰/۹ درصد از دانش آموزان اظهار داشتند که برنامه ریزی مدرسه در یادگیری درس عربی تأثیر دارد. جدول ۸: توزیع فراوانی نظرات دبیران و دانش آموزان

جدول ۱۰: جدول خرد (آزمون مجذور) برای محاسبه تأثیر علاقه‌مندی به یادگیری درس عربی بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه‌بندی
۰/۰۰۰	۱	-۳۱/۵	۴۱/۵	۱۰	دبیران
		۳۱/۵	۴۱/۵	۷۳	دانش‌آموزان
				جمع = ۸۳	

$$C_{\max} = 0/71 \quad C = 0/16 \quad C_{\max} = \sqrt{\frac{x^2}{n+x^2}} \quad K=2 = \sqrt{\frac{k-1}{k}} \text{ ضریب توافقی}$$

جدول ۱۱: جدول خرد دو برای محاسبه تأثیر رشته تحصیلی معلم بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه‌بندی
۰/۰۰۰	۱	-۱۵	۳۴	۱۹	دبیران
		۱۵	۳۴	۴۹	دانش‌آموزان
				جمع = ۶۸	

$$C_{\max} = 0/71 \quad C = 0/19$$

جدول ۱۲: جدول خرد دو برای محاسبه تأثیر وجود رابطه عاطفی میان معلم و دانش‌آموز بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه‌بندی
۰/۰۰۹	۱	-۱۳	۵۰	۳۷	دبیران
		۱۳	۵۰	۶۳	دانش‌آموزان
				جمع = ۱۰۰	

$$C_{\max} = 0/71 \quad C = 0/29$$

جدول ۱۳: جدول خرد دو برای محاسبه تأثیر عملکرد معلمان در تدریس عربی بر یادگیری درس عربی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه‌بندی
۰/۰۰۰	۱	-۲۰	۴۵	۲۵	دبیران
		۲۰	۴۵	۶۵	دانش‌آموزان
				جمع = ۹۰	

$$C_{\max} = 0/71 \quad C = 0/23$$

جدول ۱۴: جدول خرد دو برای محاسبه تأثیر بهره‌مندی از امکانات آموزشی بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی‌داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه‌بندی
۰/۰۰۰	۱	-۲۱	۳۶	۱۵	دبیران
		۲۱	۳۶	۵۷	دانش‌آموزان
				جمع = ۷۵	

$$C_{\max} = 0/71 \quad C = 0/17$$

جدول ۱۵. جدول خی دو برای محاسبه تأثیر موقعیت جغرافیایی مدرسه بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه بندی
۰/۰۰۰	۱	-۳۶/۵	۸۱/۵	۴۵	دبیران ۱
		۳۶/۵	۸۱/۵	۱۱۸	دانش آموزان ۲
				جمع = ۱۶۳	

$C = ۰/۲۱$ $C_{max} = ۰/۷۱$

جدول ۱۶. جدول خی دو برای محاسبه تأثیر برنامه ریزی مدرسه بر یادگیری درس عربی

سطح معنی داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه بندی
۰/۰۰۰	۱	-۲۳	۳۰/۵	۷	دبیران ۱
		۲۳	۳۰/۵	۵۴	دانش آموزان ۲
				جمع = ۶۱	

$C = ۰/۱۸$ $C_{max} = ۰/۷۱$

جدول ۱۷. جدول خی دو برای محاسبه تأثیر موقعیت خانوادگی بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه بندی
۰/۰۰۰	۱	-۴۴	۱۴۴	۱۰۰	دبیران ۱
		۴۴	۱۴۴	۱۸۸	دانش آموزان ۲
				جمع = ۲۸۸	

$C = ۰/۳۴$ $C_{max} = ۰/۷۱$

جدول ۱۸. جدول خی دو برای محاسبه تأثیر محتوای کتاب‌های عربی بر میزان یادگیری درس عربی

سطح معنی داری	درجه آزادی	باقی مانده	فراوانی مورد انتظار	فراوانی مشاهده شده	طبقه بندی
۰/۰۰۰	۱	-۳۴/۵	۵۸/۵	۲۴	دبیران ۱
		۳۴/۵	۵۸/۵	۹۳	دانش آموزان ۲
				جمع = ۱۱۷	

$C = ۰/۲۱$ $C_{max} = ۰/۷۱$

عملکرد معلمان در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه شده از C_{max} کمتر است؛ بنابراین، پایین بودن عملکرد معلمان در تدریس عربی یکی از موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه قبل)

با توجه به جدول ۱۴ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوت معنی‌داری وجود دارد و با سطح

اطمینان ۹۵٪ ارتباطات عاطفی معلمان در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه شده از C_{max} کمتر است. بنابراین، پایین بودن ارتباط عاطفی معلم یکی از موانع یادگیری درس عربی است.

با توجه به جدول ۱۳ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوت معنی‌داری وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪

اطمینان ۹۵٪ استفاده از امکانات آموزشی در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه‌شده از C_{max} کمتر است؛ بنابراین، استفاده بسیار کم امکانات آموزشی یکی از موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه ۴۲)

با توجه به جدول ۱۵ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوتی معنی‌دار وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪ موقعیت جغرافیایی مدرسه در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه‌شده از C_{max} کمتر است. بنابراین، تقسیم‌بندی مکانی نظیر (شمال، جنوب،...) یکی از موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه قبل)

با توجه به جدول ۱۶ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوتی معنی‌دار وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪ برنامه‌ریزی مدرسه در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه‌شده از C_{max} کمتر است. بنابراین، نبود یا کمبود برنامه‌ریزی صحیح یکی از بیشترین موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه قبل)

با توجه به جدول ۱۷ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوتی معنی‌دار وجود دارد. این تفاوت قابل توجه نیست و با سطح اطمینان ۹۵٪ شرایط خانوادگی در یادگیری درس عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه‌شده از C_{max} کمتر است؛ بنابراین، جو حاکم بر خانواده یکی از کمترین موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه قبل)

با توجه به جدول ۱۸ معلوم می‌شود که بین نظرات دانش‌آموزان و دبیران تفاوتی معنی‌دار وجود دارد و با سطح اطمینان ۹۵٪ محتوای کتاب‌های عربی در یادگیری عربی دانش‌آموزان اثرگذار است. C محاسبه‌شده از C_{max} کمتر است. بنابراین، محتوای کتاب عربی یکی از موانع یادگیری درس عربی است. (جدول در صفحه قبل)

پی‌نوشت

* کارشناس ارشد علوم تربیتی.

۱. یادآور می‌شود، پژوهش‌هایی که ذیلاً فهرست آنها خواهد آمد، تا حدودی به

موضوع پژوهش این مقاله نزدیک است:

- پیرسرابی، افسانه، ۱۳۷۷، «بررسی مهم‌ترین عوامل ایجادکننده فشار روانی ناشی از محیط مدرسه، از دیدگاه دانش‌آموزان سال سوم راهنمایی شهر تهران». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی آموزشی.

- خلیل مراد خانلو، عین‌الله، ۱۳۸۳، «بررسی تفاوت‌های فرهنگی خانواده‌ها و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دبیرستان‌های نقده». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی آموزشی.

- شعبانی، جواد، ۱۳۸۲، «بررسی علل آفت تحصیلی دانش‌آموزان دوره متوسطه استان قم در درس عربی». سازمان آموزش و پرورش استان قم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عرب.

- لطفی، مهوش، ۱۳۷۹، «بررسی راه‌های تشویق دانش‌آموزان سال اول متوسطه شهر تهران به مطالعه». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد برنامه‌ریزی آموزشی.

- لیانی، موسی، ۸۳-۱۳۸۲، «بررسی عوامل آفت تحصیلی دانش‌آموزان پایه اول متوسطه شهرستان سوادکوه». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی.

- محسنیان، سرور، ۸۳-۱۳۸۲، «بررسی نقش کتاب‌های درس دوره‌های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی در ترغیب دانش‌آموزان به مطالعه». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی.

- مصلح، ثریا، ۸۳-۱۳۸۲، «بررسی علل رغبت دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهرستان سراب به مطالعه کتب غیردرسی». دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آموزشی.

-Al- shaye, shaye saud. 2002. *The effectiveness of metacognitive strategies on reading comprehension and comprehension strategies of eleventh grade students in kuwaiti high schools*, oh, D, ohio university.

-Al Sharhan, alabdull aziz. 1988. *LanGuAGE in edacation in the united Arab emirates: A sociolinguistic Approach*, ph, D., university of Essex

- Omran, elsyed m.h. ۱۹۸۳. *the grammar tradition in Arabic: Reform efforts and proposals for reform*, ph.D., Georgetown university.

کتابنامه

- بروس جویس، مارشویل، امیلی کالهن، ۱۳۸۱، *الگوهای تدریس ۲۰۰۰*. ترجمه محمدرضا پهرنگی. نشر کمال تربیت.

- پهرنگی، محمدرضا، ۱۳۸۱، *مدیریت آموزشی و آموزشگاهی*. تهران: نشر کمال تربیت.

- بیابانگرد، اسماعیل، ۱۳۸۴، *روان‌شناسی تربیتی*. تهران: نشر ویرایش.

- دیوید ری، ۱۳۸۲، *پژوهش در کلاس درس*. ترجمه محمدرضا سرکارآرانی. مؤسسه فرهنگی منادی تربیت.

- سرمد، غلامعلی، ۱۳۷۸، *روابط انسانی در سازمان‌های آموزشی*. تهران: سمت.

- سیف، علی‌اکبر، ۱۳۸۲، *روان‌شناسی پرورشی*. تهران: آگاه.

- سیلور، جی گالون و آلکساندر ویلیام ام و لوئیس، آرتوجی، ۱۳۷۸، *برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر*. ترجمه غلامرضا خوی‌نژاد. آستان قدس رضوی.

- شریعتمداری، علی، ۱۳۸۲، *روان‌شناسی تربیتی*. تهران: امیرکبیر.

- شعاری‌نژاد، علی‌اکبر، ۱۳۴۹، *مباحثی از روان‌شناسی و آموزش و پرورش*. تهران: وزارت آموزش و پرورش.

- شعبانی، حسن، ۱۳۷۱، *مهارت‌های آموزش و پرورش*. تهران: سمت.

- صمدآقایی، جلیل، ۱۳۸۲، *خلافت، جوهره کارآفرینی*. تهران: مرکز کارآفرینی دانشگاه تهران.

- فرد دانش، هاشم، ۱۳۷۲، *مبانی نظری تکنولوژی آموزشی*. تهران: سمت.

- فیوضات، یحیی، ۱۳۸۳، *مبانی برنامه‌ریزی آموزشی*. نشر ویرایش.

- کریس. ال. کلینکه، ۱۳۸۳، *مهارت‌های زندگی*. ترجمه شهرام محمدخانی. تهران: اسپند.

- گانیه، روبرت م، ۱۳۶۸، *شرایط یادگیری*. ترجمه جعفر نجفی زند. تهران: رشد.

- لواسانی، فتحعلی، ۱۳۸۲، *مهارت‌هایی برای زندگی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

cunited kingdoml.

- Al- Nasser, Hassan Jaffer. 1988. *An evaluation of the integrated feaching method for Arabic in struction within the elementary school class-teacher program at the university of Bahrain*, ph. D., university of pitt sburgh.

- El- Nekishbendy, Abdallatif muhammed. 1990. *Language factors that may cause di fficulties for American aduits in leavning Arabic*, ph. D., university of Pittsburgh.

- Azzam, Rima. 1990. *the nature of Arabic reading and spelling errors of young children: A descriptive study*, Ed.D., colombia university- Teachers college.

- AReef, Mohamed. Kheder. 1980. *The current linguistic and curricular Approac hes in teaching Arabic as a foreign language problems and suggested solutions*, ph, D., university of southern California.

- Abdulghani, Badrian. 2003. *Aninqiry into the effects of cooperative learning on critical thinking and achievement in the Arabic language by female high school students in the united arab Emirates*, ph.D., The pennsylvania state university.

- Diab, Awatif Mohamed. 1997. *Teaching Arabic for specific purposes an America*, ph. D., The American university.

- Niehoff, patricia Leveque. 1999. *The acquisition of Arabic language, literature, and culture from a socio- educational perspective: Student attitudes and perceptions of arabs and the arab world*,ph. D., the ohio state university.